

LIIVI JA LÄTI HALDJATE OLEMUSEST

80. Tutvunud üksteise järele liivi eriliigiliste haldjatega, seisame lõpuks üle ootuste käiva resultaadi ees: liivi pisirahvakene on säilitand oma isoleeritud rannikul ligi viiskümmend erinimelist haldjate rühma. Mitmeid neist tuntakse küll ainult nimepidi, mitmeid on improviseeritud võib-olla enam-vähem juhuslikult üksikute keeleobjektide poolt, kuid siiski on ka rühmi, kelle kohta liivlased pakuvad enam materjali kui lätlased või eestlased oma suurtes vanavara kogudes. Sellejuures ei tohita ometi unustada, et liivi andmed polvenevad ikkagi ainult paarilt 19. sajandi viimase ja 20. sajandi esimese veerandi inim põlvelt, kes on imbund juba läbi uueaja vaimust ja kes pärandavad oma andmekesed teadusele enam muistse aja mälestusena kui just elava usuna, olgugi et nende ridade kirjutaja tähtsamad materjaliallikad — mõned eidekesed Lūž-, Koštrög- ja eriti just Pitrög-külades — olid siiski kindlasti veendund haldjate olemasolus, uskusid neisse igasuguseisse “emadesse” ja jutustasid oma muistendeid enamasti ikka tõesti sündind lugude pähe, mäletades isiklikult loo tegelasi või vähemalt seda, kellelt nad loo kuulnud. Liivi suurim vanavara jutustaja väitiski lihtsameelselt, et inimesed meie ajal läinuvat liiaks patuseiks ja sellepärast ei nähtavat ega kõhatavat enam niipalju neid haldjaid, kes liikunuvat vanasti, kui pattu olnud vähem, alatasa inimeste seas ja aidanuvat neid häätahtlikult (Pr). Olgu nüüd patuga kuis tahte — igatahes haldjate mineviku maailm on jõudnud oma vaibumise viimsesse staadiumi: kujud on tuhmund, tegevus unund, püsind on sageli ainult paljad nimed, milledel ei teata sisu; varsti ei mäleteta nimesidki enam. Kodu ligem ümbrus, majad ja nurmed, on muutund tegelikus elus — päälegi kristlikus õhkkonnas — juba liiaks proosalikkeks, et säilitada luulekujulisi haldjaid, kes on paremini püsind vast ainult salapärasemas atmosfääris — metsas ja meres, — metsa- ja merehaldjad moodustavadki siis ilmekaimes mälestise liivi muistsest loodususust.

Liivi haldjate üldise olemuse mõistmiseks on eestkätt iseloomustavad juba igasugu nime-tusedki, milledega väljendetakse haldja mõistet: hing (§ 5, 44), vaim = gara (§ 6, 44, 59, 74), jumal (§ 11, 47, 48, 52, 59), hoidja (§ 43), kaitsja = sõrg (§ 44, 45, 47), vaht (§ 44, 62), abiline (§ 45), tööline = strödnika (§ 45), (vilja-) vedaja (§ 48), (linade) kasvataja (§ 49), (jõgede) kaevaja (§ 62), (surnute) ülem ehk päälük (§ 90) ja üldse isand (§ 21, 28, 48). Oluliseim liivi loodushaldjaile on nende täieline antropomorfiseerumine ehk inimesestumine: neid kujutellakse otse reaalseste inimestena, mida tõlgitsevad juba kas või sellisedki nimed nagu metsa-inimene (§ 52), mereinimene (§ 59) või metsamees (§ 52), jõemees (§ 62) jne. (vrđl. sellevastu põõsa-ema, § 54). üksikud haldjarühmad moodustavad omaette “rahva” (NB “rahvas” liivi keeli tähendab üldse inimesi mitmuses!): igal-pool olevat oma “rahvas” — maa pääl oleme meie, meres vee all on mererahvas, metsas on metsarahvas, maa all ja taevast on kah omad rahvad (Pr), nimepidi mainitakse isegi liivarahvast (§ 47) ja maarjarahvast (§ 78); päris stereotüüpne on mere- ja metea-haldjate kujutelemine erilise “rahvana” — need aga ongi ju Liivis kaks suurimat ja tähtsaimat haldjate gruppi (Loodushaldlate inimesestumisest U. Holmberg (WG 10—11) kirjutab järgimist: “Die vollständig menschenähnlichen naturgottheiten der finnisch-ugrischen Völker gehören im allgemeinen einer verhältnismässig

späteren zeit an und werden auch nur bei solchen stammen angetroffen, die dem einflüß eines höher entwickelten vöikas ausgesetzt gewesen sind. Für die vollkommen vermenschlichten naturgottheiten der läppen, finnen und esten, die hauptsächlich schutzgeisiter der landwirtschaft sind, haben Fritzner, Axel Olrik und Kaarle Krohn germanischen Ursprung nachgewiesen; ebenso stellt sich der mordwinische menschenähnliche puŕgiine pāz (donnerfott) als eine litauische entlehnung heitaus. Schon der .scharfsinnige M. A. Castren, der begründer der vergleichenden religionisforschung bei den finnischen stammen, ist sich bewusst gewesen, dass diese gleich anderen naturvölkern ursprünglich die naturgegenstände an .sich in ihrer sichtbaren gestalt verehrt haben... Nach Paasonen ist die anthropomorphisierung der naturgottheiten bei dem mordwinischen volke meistenteils unvollendet und auf halbem wege stehen geblieben.”).

Haldjate elu sarnaneb igati inimeste elule: nemadki sünnivad, elavad vanaduseni ja surevad (Pr), nemadki kannatavad mõnikord elus kibedasti (§ 53, 61, 63), peavad pulmi (§ 25, 65) ja matavad oma surnuid kellahelina saatel (§ 61). Neil on täielik majapidamine oma hoonete, aidade, loomade ja muu varandusega (§ 36, 47, 50, 53, 57, 61, 65—67) ning kõigu neu on oma kindlad tööd ja toimingud. Otse silmatorkav on see täpsus ja reljeeflikkus, millega osatakse kirjeldada alatasa haldjate välimust, riietust ja esinemist nii sõnas kui teos. Mitme haldja kohta on teada isegi nende pärisnimed: Müra Jõn. (§ 28), Külma Jõn ja Brants (§ 39), maaema Mad'a (§ 47), Karja Trin (§ 50), Metsa Lot (§ 52), mereema Liž või Griet (§ 59), mereneitsid Trin ja Griet (§ 66), merekuningas Liman Dina (! § 61), järvevaht Suur Ants ja selle tütar Il'dža (§ 62) (Vrdl. eesti Tuule Kai (H IV 2, 571, Nr. 62 < P. Jaagupi), Tuisu Tõnu (H II 67, 422, Nr. 8 < Koeru), Sõniku Kai (H II 15, 92, Nr. 11 < Kuusalu), Murde Kai (E. Kirj. 1921, Lhk. 424 < Muhu), Viruse Kundra jne.).

Samuti hästi tuntakse haldjate omavahelisi suhteid ja sotsiaalset seisukorda, mis võrdub kah inimeste omale: haldjailgi teatakse olevat nii-ütelda ülemaid ja alamaid, oma kuningaid (§ 47, 52, 59, 61) ja lossiemandaids (§ 47, 59), sulaseids (§ 47), poisse ja tüdrukuid (§ 33, 45, 48, 52, 59, 78), isegi preestreids ja tarku (§ 61), sõjaväge (§ 61), vange ja vanglaid (§ 53). Kuid nähtavasti haldjad põlvnevad ometi veel tollest patriarkaalsest ajast, kus sotsiaalne elu polnud arenend, vaid kus kogu ühiselu tsentrumiks oli pääasjalikult perekond, ja sellepärast perekonna printsii on ka tähtsaimaks aluseks liivi haldjate liigitelus ja annab neile tüübilise koloriidi oma “isade”, “emade” ja “lastega” (Just samasugune “perheellinen nelijako” s.t. perekondlik neljajaotus vanemaiks ja lasteks mõlemast soost valitseb tüübiliselt ka soome-karjala rahvalaulude haldjate maailmas, nii et sääl moodustub haldjate “suuri sukukunta, heleä heimokunta, kaikki kansakunta” (Krohn, SRU 84).). Laste, poegade ja tütarde, olemasolu peetakse iseendast-mõistetavaks, sest milline isaema siis lasteta on! (Pr). Elu minevat haldjategi man oma rada: vanad surevad, noored kasvavad pääle ja jätkavad vanade tööd (Pr). Haldjad on omavahel sageli ka sugulased nagu näit. uduema, tuuleema, teeema, õnneema ja uuema (*V), maaema ja mereema on õed (§ 47), metshaldjaid nimetatakse veljedeks (§ 52) jne.

Tihti kaovad üldse igasugu piirjooned üksikute haldjarühmade vahel, nii et jutustaja ei tea isegi, kellega õieti on tegu — kas see on nüüd tuuleisa või metsaisa, resp. metsamees (Pr 77 = S. 86), kas karjaema oma tütardega või metsaema (Pr 127 — § 50), kas Maarjaema või metsaema (Pr 144 — § 53), kas veevaim, metsamees, karjaisa või veeisa (Pr 113 — § 52). Samuti vahetatakse haldjaid sageli ära muude üliloomulikkude olevustega: tüübiline on näit. renehaldjate ja puugi mõiste kokkusulamine (§ 45). Teinekord jällegi ei kõnelda teadlikult üldse mingist haldjast, kuid paljastetakse alateadlikult ometi haldjausundi kujunemise kõige olulisemaid psükoloogilisi idusid ja ideoloogiat: nii näit. teind läti mütoloog prof. P. Šmit (LM 85—86), kes kirjutab järgmist (Vrdl. ka A. Švabe seletusi, Latviešu kulturas vēsture I 92.). —

Mainitud emade kultus läti mütoloogias on noor nähtus, mis pole kokkukõlas mitte üksi leedu ja preisi mütoloogiaga, vaid ka mitte muude indo-euroopa rahvaste muutega. Vanade ajaloo teadete järele samane matroonide kultus on esinend veel muistseil gallialasil ja germaanlasil, kellede man nooremate uurijate arvamise järele see kultus tekkinuvat mingi Euroopa ürgrahva mõjul, kel olnud matriarkaalne perekonna korraldus. Ajalugu tunnistab, et selline matriarkaat on olnud muistseil piktel praegusel Inglismaal ja ibeerlasil Prantsuse-Hispaania rajal. Baskid, keda peetakse ibeerlaste järeltulijaiks, on säilitand oma kombeis tänapäevani veel mälestusi muistsest matriarkaadist.

Kõige selle järele võime arvata, et ka lätlasil see emade ehk matroonide kultus on laenatud mingilt võõralt rahvalt, kuna muistseil baltlasil, kui indo-euroopa tõu harul, matriarkaati pole olnud. See võõras rahvas, kuipalju senini võime arvata, võib olla ainult mingi soomeugri hõim. Tõepoolest leiamegi eestlasil Tuule-ema, Mere-ema, Vee-ema ja Muru-eide. Arvestades sellega võime mõelda, et uurides põhjalikumalt järele eestlaste, liivlaste ja soomlaste usundit, leiaksime sääl ka enam emasid. Nii näiteks teadlased ei kahtle, et eestlastegi taevajumalal Ukul on olnud naiseks Maaema.

Nõnda kaugele arenend matroonide kultus lätlasil ei võind tekkida ristiusu aegu. Selle õitseaega tuleb otsida juba enne venelaste ja sakslaste sissetungimist Baltikumisse. Läti keel on eraldund leedu keelest kõige enam vist just soomeugri hõimude mõjul, ja ühes uute keeleliste omadustega on toodud meile ka matroonide kultus.

Nõnda siis Šmit jõuab järgmisele tulemusele: lätlased on laenand oma matroonid läänemeresoomlasilt, kellede perekonnaelu on baseerund arvatavasti matriarkaadi printsiibil; “emade” laenamine on sooritet juba enne ristiusu tulekut, kuid ometi pärast läti-leedu hõimude eraldumist, mida on mõjutandki eriti läänemeresoomlaste päätung. — Niisugusel korral oluaksid siis muidugi just liivlased suurimaiks vahetalitajaiks lätlaste ja soome hõimude vahel, ning käesoleva uurimuse kändu päevavalgele toodud arvurikkad liivi haldja-emad omandaksid mitte ainult otsustava mütoloogilise, vaid ka kaaluva kultuur-ajaloolise tähtsuse: aastasadade jooksul lätistund liivi rahvas on pärandand läti rahvale selle usundi iseäralduse mitte alles lätistumisprotsessi pääperioodi — orjaaja — päevil, vaid juba enne, veel oma vabaduse ja võiduka päätungu hiilgeaegel...

Ometi tuleb olla ettevaatlik otsuste langetamisel — ettevaatust on vaja ka Šmiti seisukohade omaksvõtmisel bona fide. — On ju küll vastuvaidlemata tõsiasi, et baltlaste ja läänemeresoomlaste (isegi veel mordvalaste) vastastikune kultuuriline läbikäimine eelajaloolisel ajal, mida ka-jastavad ilmekaimalt keelelised laenud; teiselt poolt haldjaemad (aga ka isad!) on tõesti soomesugu rahvaile eriliselt omased (Väikese ülevaate neist annab U. Holmbergi raamatukene “Jumata-uskon alkuperä”; üksikasjalikumalt käsitletakse soomeugrilaste haldjateusku suures uurimustesarjas “Suomensuvun uskonnot”). — nõnda siis läti matroonide põlvenemine läänemere-soomlasilt on iseendast täiesti võimalik. Küsimus seisab aga selles, kuivõrd ehtsad need läti matroonid ise üldse ongi. Tõsi jah, läti mütoloogilisel terminoloogial on olemas oma kolmesajaaastane ajalugu: Lange, Stender, Einhorn jt. on atesteerinud juba ammu rea igasugu läti jumalusi ja nende seas ka “emasid”. Kuid Šmit isegi peab tunnustama, et “Lange ajal mütoloogia ei olnud mingi teadus”, vaid enam vaba fantaasia, et neid vanade sõnaraamatute, grammatikate ja kroonikate andmeid ei saa usaldada kuigi palju ja et läti mütoloogia pääallikaks jäävad ikkagi ainult rahvalaulud, dainad (Šm, LM 5—7, 9—11, vt. ka “Sisu juhatajas” teist päätukki. Usaldetavaimaid andmeid vanemast ajast pakub Paul Einhorn, kuid see kõneleb enamasti “jumalaist” ja mainib ainult viit “ema”). Käesolevas “emade” probleemis veelgi just sellepärast ainult dainad, et läti vanavara proosa — jutud, muistendid ja isegi kombed — kõnelevad ekstra “emadest” äärmiselt vähe. — Vaadeldagem siis, kuidas on tekkind mitmekümneliikmeline kirju “emade” koosseis läti dainadesse.

Läti ja eesti rahvalaulel on palju ühist nende arenemisloos. Nii siin kui sääl rahvalaulud olid ärkamisaja unistajaile puha igivana pärandus, mis pidi kajastama muistseid vabaduse päevi kui mitte otse ürgaega, pidi kajastama siis muidugi ka muistset paganuse usundit igasugu ülevate motiivide ja hiilgavate nimedega. Aga nii siin kui sääl teaduslik uurimine on pidand lükkama ümber sellised meeltülendavad arvamised, mis levinesid äärmiselt populaarseiks tol ajal, kus olid nii hoos antiikilma idealiseerimine ühelt- ja rahvuslik romantika teiselt poolt. Julius ja Kaarle Krohni elutöö on näidand, kui vähe meie tuhandeid rahvalauluridadest on eesti-soome ühisvara, vaid pea puha põlvneeb hilisemast erielu ajast ja on rannana hõimult hõimule. Väga vähe on ka läti-leedu ühiseid rahvalaule (Lautenbach, Очерки I.), lätigi dainad põlvnevad hilisemast ajast, mida näitavad alatasa esinevad lain-sõnad alasaksast, ristiusu terminoloogia ja ilmavaade kui ka dainades peegelduv kultuur-ajalooline miljöö, mida kirjeldab väga huvitavalt Šmit oma uurimuses “Läti rahvalaulude tekkimisest ja vanadusest” (EKr XIV 101—112 = ERKr II 3 jj.; vt. ka J. Leea Senlatviešu dievticiba un dvēseles glitums sadzīve (Latviešu Etnografiskas Biedribas izdevums Nr. 3, Rīga 1917).), jõudes lõppresultaadile, et praegune dainade repertuaar oma enamikus on tekkind 13.—16. sajandil, katoliku ajal, enne raskeimat pärisorjust.

Asjaolu nii olles tuleb aga arvestada ka tolle hiiglasuure mõjuga, mis on olnud katoliku kirikul massiloomingus ja mis on vajutand oma pitsati kõigi Baltikumi rahvuste usundile. Lisagem veel juurde, et Kuramaal katoliku mõju on püsind teatavasti kauem kui Liivimaal ja et Latgalis see on tänaseni domineeriv (“Hertsogite ajal 17. ja osalt 18. sajandilgi oli

Poola katoliiklusel veel tugev jalaase Kuramaal” (Alho, LK. 50). Katoliku preestrite mõjust vt. ka alamärkust § 1.). Ja kas ei seletu siis katoliku ajal loodud rahvalaules matroonide silmatorkav esiletung ennem katoliku kiriku suurima pailapse madonna Maarja mõjuga kui mingisuguse oletetava vanaaja matriarkaadiga läänemeresoomlasil, millest laulude loomise ajal polnud enam jälgegi? Vähemalt liivi haldjate perekonnaelu ei õigusta meid kuidagi eelistama matriarkaadi printsiipi, vaid emade sagedasem ülekaal võrdlemisi isadega seletub siin lihtsalt Maarja ja muude katoliku pühimuste mõjuga: nägime ju eelpool tüübilist Maarja identifitseerumist õnneemaga, saunaemaga, mereemaga jne., ning üks ole karjaemal ilmsesti katoliku pühimuse nimi Trin (Kadri) (Ema nime levinemist õigustab psühholoogiliselt ka lihtsalt ema kui kõige sünnitaja mõiste, millises mõttes ema-sõna on lätis väga sagedasti tarvitav (vt. Ulm, ME sub mäte). Ja üks ole inimlikugi perekonna koduses elus ikka ema esikohal, eriti ühenduses lastega, — mis ime siis, et samasugusena kujutellakse ka haldjate kodust elu kõigi nende lastega.). — Just samasugune on seisukord ka läti dainades, kus esineb alatasa küll lihtsalt Maarja, küll “armas” Maarja, küll “püha” Maarja, sageli ent ka selliste iseloomustavate atribuutega kui näit. “lehmade”, “loomade” Maarja jne. (Šm, LM 37.) või jällegi kitsede Kadri, lammaste Anna (Šm, LM 45.) jne. Ning isegi piimaema, mis esineb ühes läti dainas (Nr. 29181), ei ole sisuliselt muud midagi kui ainult Maarja atribuut (vt. § 50). Või kas julgeme väita mingi paganuse lainete haldja, resp. matriarkaalse “ema” olemasolu juba ainult selle põhjal, et lauldakse mere kolmest lainekest, üks on Grieta, teine Anna, kolmas armas Mārgietīņa, kes laseb sõudja rannale (LD 30777), kuna hoopis tõenäolikum on oletada siin lihtsalt katoliku pühimuste nimede käsutamist luulekõnes piltlikuma ja ülevama stiili taotelemiseks.

Läti “emade” probleemi valgustamiseks võrreldgem ka eesti-soome rahvaluulet. Siin on kummaline vastolu: läti rahvaluule tunneb mitukümmend “ema”, eesti rahvaluule teab spetsiaalselt “emadest” võrdlemisi väga vähe materjali (kui arvata välja mereema, veteema ja C^o.) (Vt. sel puhul Holmberg, WG 178—179, vrdl. ka lhk. 13.), kuna soome-karjala rahvaluule jällegi otse kubiseb igasugu “emandaist”, “emadest” ja “eitest” (Vrdl. sellekõrval teistsugust väljendusviisi: vetehinen — vene водяной, metsällinen — vene леший, peltohinen — vene полевикъ jne.). Vastolu on seda tähelepanevam, et eesti väheldased andmekesed matroonest ei esine sugugi rahvalaules, vaid pääasjalikult proosas (arvatud välja vast ainult Kraasna asunduse palvekesed ja mõningad nõiasõnad), kuna läti ja soome-karjala matroonide rikkus väljendub otse ümberpöörduvalt — enne kõike just rahvalaules, NB selles katoliku aja rahvalaulude repertuaaris, mille terminoloogia suurt rippuvust Maarjast ja muist katoliku pühimusest on veenvalt paljastand Kaarle Krohn oma põhjalikus uurimuses “Suomalaisten runojen uskonto” (lhk. 201—245) ja mida võisime konstateerida eelpool ka läti dainade kohta (vrdl. lisaks läti jaanilaule!).

Küsimus muutub veelgi selgemaks, kui asume analüseerima läti dainade emasid endid. Mis nad siis õieti on? — Juba Kaarle Krohn oma uurimuse kokkuvõttes soome rahvalaules esinevate mütoloogiliste mõistete algupära kohta jõuab otsusele, et pääle katoliku mõju suur osa personifitseeritud loodusemi ja muid loodushaldjaid on “puhtasti luulelisi meele-

kujusid, millel ei ole mingisugust usundilist tähendust” (Krohn, SRU 359.). Tahes-tahtmata peab väitma sedasama ka läti matroonide kohta: paljudel j uhuseil nad on lihtsalt kristliku lauljaneiu lüürilises meeleolus väljendat luulepilte daina värsitehnilises atmosfääris, need on puhtpiltlikke figuure, metaforeetilisi kujusid, lihtsalt stiilivõtteid reljeeflikuma mulje ja ülevama mõju saavutamiseks ilma tõsisema usundilise sisuta, mida vaevalt kunagi varemgi on olnud, — nad kuuluvad enam poetika kui mütoloogia valdkonda. Illustreerigem seda mõne näitega eestkätt just tuuleemast, keda käsitletakse dainades enam kui ühtki muud “ema” ja kelle usundilise ehtsuse vastu peaksime tundma siis järelikult suurimat usaldust. —

Riputa, emakene, hällikene
mäekesele tuulekese kätte:
kui sa ise ei peaks saama,
las siis kiigutelgu tuuleema.

LD 1705.

Kes hundile, kes kärule metsas
riputas hällikest?
Männioksad, kuuseoksad,
tuuleema kiiguteli.

LD 2067.

Ai nugisakene, oravakene,
kes sull' riputas hällikese?
Mänd ja kuusk, need riputasid,
tuuleema kiiguteli.

LD 2044.

Viilju vaalju peoleokene,
kes sull' riputas hällikese?
Mänd ja kuusk, need riputasid,
tuuleema kiiguteli.

LD 2124 (samuti vrdl. LD 2122 ja 2123).

Tark küll oli peoleokene:
kase otsa sidus hällikese,
las kiigutelgu, heljutelgu
tuuleema manu tules.

LD 2060.

Tihasekene, vingikene, kus küll sinu lapsukesed?
Säälpool Väina jõge tamme oksal.
Kes neid hällitab, kes neid kiigutab?
— Tuuleema hällitab, tuuleema kiigutab.

LD 2092 (samuti vrdl. LD 2091 ja 2093).

Či, či, tihasekene, kus sinu lapsukesed?
— Säälpool Väina jõe tamme oksal.
Kes neid hällitab, kes neid kiigutab?
Tuuleema hällitab, tuuleema kiigutab.
Juk, juk, juk, juk!

LD 2195.

Či, či, linnuke, kes sind hällitas, kes kiigutas?
Tuuleema hällitas, tuuleema kiigutas.

LFK, Bzd 24 (12) jt. jt. jt.

Värise, värise, haavaleht,
kes küll sind väristas?
Tuuleema väristas,
sinu all seistes.

LD 2759.

Tuuleema suurusteli
tammel latva murda.
Tammekene, tark mees,
maani aga kummardus.

LD 2801.

Tuuleema koputelli meie maja ukse ees.
Mida tuulekene otsid meie maja ukse ees?
Tahad varastada lapsel und, segada ta silmi.

LD 2809.

Mine magama, tuuleema,
ära kolistale maja ustel:
minu vana emakene
majas magab söömaund.

LD 27438 (Vrdl. LD 27440, kus kõnetellakse samuti surnuteema!)

Mine magama, tuuleema,
pehme kuuse ladvakesele.
Kas sul pää ei valuta,
ööd ja päeva puhudes?

LD 2866.

Tuiska, tuiska, tuuleema,
puhka aga õhtul:
juba sa puhusid kogu päeva,
kõiki metsi (alias: puid) painutelles.

LD 2867.

Keersin kokku suure-suure linakoonla,
viisin andsin tuuleemale:
tuul mul ketras, keeruteli,
kudas valmis teemantpõllekese.

LD 7022.

Painuta, painuta, tuuleema,
männikest salu veerel. —
Nii las painutab paha päev (s.t. õnnetus)
minu kasvupõlve laimajat.

LD 8894.

Tüdrukutega ma magasin
valgete õite salukeses,
vesi mürskas, kivi norskas,
tuuleema torupillitas.

LD 12490.

Mina magan magusat und
mehaua äärekesel;
laulab kivi, nutab vesi,
tuuleema huilgab.

LD 30737, 1.

Ai, suur tuuleema,
jätta rahu õhtul:
mõnigi hää hingekene
vee pääl on hõljumas.

LD 30693.

Mine magama, tuuleema,
pehme kuuse ladvakesele:
merele mu vellekesed
läind on õhtuseks.

LD 30730.

Istu maha, tuuleema,
pehme kuuse ladvakesele,
kuni minu vellekesed
lähevad üle Väinajõe.

LD 30825.

Šmitil võib olla tõesti õigus, et Lätis dainad on usaldetavaimaks mütoloogia allikaks, kuid otsustades selliste näidete põhjal peame küll möönma, et seegi allik, vähemalt matroonide suhtes, pole kuigi palju pakkuv. Tuletagem lisaks meelde eelpool esitet näiteid lumeemast (vt. § 33), uduemast (§ 34), talveemast (§ 40), linaemast (§ 49), õiteemast (§ 55), marjadeemast (§ 56), teeemast (§ 58), ööemast (§ 77), — mütoloogiliselt need dainad kõik on õige kähvatud, kui mitte öelda, et otse ilma igasugu usundilise ilmeta. Või kas tõesti julgeksime teab kui

tõsiseks ja tähtsaks pidada uneema olemasolu mütoloogilise mõistena ainult kahe dainakese põhjal, kus üksi esinebki tema nimi:

Äiu, äiu, lapsukene,
kes sind hommikul kiigutab? —
Uneemakene kiigutab
minu väikest inglimest.

LD 2053.

Magama läks uneema,
magama mind kutsus ka.
Maga ise, uneema,
mähi kokku oma linakest.

LD 6724.

Või kas tõesti järgnevas laulus esinev stiil ja toon väljendab rügavat respekti ja aukartust tõsiselt mõeldava mütoloogilise olevuse vastu, kelle olemasolust pole üldse muid teateid pääle selle laulu:

Odraema oma tütre
annab humala pojale (s.t. naiseks),
ise kibedasti nuttis,
kehkenpüksile tütart tuues.

LD 19725.

Iseloomustav ongi, et sama laulu teisendis ei mainita odraema, vaid öeldakse lihtsalt, et oder andis oma tütre humalale, sümboliseerides sellega luulekeeles ölle valmistamist. Just niisama lauldakse harilikult:

Nõnda ütles peolekene,
mööda nõlva hüpeldes:
“Puhu, tuul, ära murra ent oksa,
— mul on lapsed hälli sees.”

LD 2095.

Selle laulu teises variandis aga esineb kord ütlejana metsaema, — ega sellepärast siis ometi võida veel tulla järel dama, et see daina on igivana, et ta kajastab paganusaja ettekujutust oma lapsi kiigutavast metsaemast, kelle mõiste oleks asendand hiljem kristlikul ajal süütu linnukene peoleo! Ennem juba võidaks oletada tõsisemat mütoloogilist sisu järgmises laulus, kus viidatakse tänuohvrile:

Põõsasteema, metsaema (1. teisendis: lehtedeema),
hoidke minu lambakesi, —
kui ma lähen võõrsile (al. mehele),
panen põõsa manu anni.

LD 29087.

Kuid tjah, — sellegi laulu kolmas variant sõnastab emade asemel lihtsalt “põõsad, põõsad, metsad, metsad”, ja jääb teatud määrani küsitavaks, kas tohime hinnata neid metsa, põõsa ja lehtede emasid siingi puhtmütoloogiliste mõistetena, või siiski viimaks enam lihtsalt poeetilisina, luulepildi elustamisvõttena. Ja ega järgmisedki näited esitele meile emasid niivõrd mütoloogiliste kui enam poeetiliste figuurena:

Rõõmustele, metsaema:
tugevad mehed sõitsid metsa
teravad kirved, rautet vankrid,
raudakapja säluksed.

LD 30565.

Kiiguta mind, ema, väikest,
ei sa suurt mind enam kiiguta,
kiigutab mind mereema
tammepuises paadikeses.

LD 3371, 3.

Tee, taat, saarepuust paat, koa,
emakene, purjekene, —
mina noolin mere pääle,
laineteema rüppe.

LD 30865.

Jõeema, mereema,
hoia minu vellekesi,
tuuleema, lükka tasa
valgeid purjekesi.

LD 30890.

Mereema (4. variandis: vee-ema) minult küsis,
mida teevad vanad kalurid.
Vörke koavad, aere voolivad,
seda teevad vanad kalamehed.

LD 30774.

Mereema minult küsis,
mida kalurite tütreid tegid.
Peenelt ketrasid valgeid linu,
silkele nad lõnga tegid.

LD 30775.

Viimasegi daina teises ja kolmandas variandis küsivad laulikult mereema asemel sedasama ka lihtsalt sugukalad ise, ja siit samm edasi jõuamegi silguema mõistele, kellel ei ole küll enam midagi tegu mütoloogilise haldjaema mõistega.

Lõi end sumuks silkudeema
paadikesse hüpates.

Kõik silkude lapsed nutavad taga
seda vana emakest.

LD 30822.

Ning nõnda figureerivad läti dainades veel karuemad, põdraemad jt., kel ei ole mingisugust usundilist sisu. Samas vaimus kõnelevad ka liivlased hülgeemast ja õpetavad näit., et esimest korda silgule minnes visatagu merre tagasi suurim silk, — see olevat silkudeisa, kelle hukkumisel silgupüük ei õnnestuvat (L).

Usaldus läti matroonide ehtsuse vastu kaob aga veelgi vähemaks, kui siirdume nende esinemisstatistikale. — Kuna läti usundile nii olulised ja omased nimed nagu Jumal (Dievs), Päikene (Saule), Kuu (Mēnesis), Pikne (Pērkons), Laima jt. kõigi oma poegade, tütarde, tüdrukute ja sulastega esinevad dainades täitsa stereotüüpselt sadu kordi, siis esinevad mitmestkümnest matroonist ainult mõned harvad üle kümne korra ja nimelt sumuteema, tuuleema, mereema, metsaema, kuradiema (!) ja pänniema, isegi liivi rannikul nii populaarne ja hästi mäletetav maaema esineb läti üle 200.000 dainas ainult seitsmes numbris ja suurem osa emasid esineb ainult juhuslikult üks või kaks korda mõnes daina-variandikeses, ilma et nad korduksid muis variantes, ilma et nad oleksid kivistund või fikseeritud teatud laulu, ilma et neid kannaks mingi sisuline motiiv, mille najal nad võinuksid püsida põlvest põlve. Ja lõppude lõpuks — needki üksikesinemised on äärmiselt kahtlast laadi ega tundu rahvapärasema, vaid mitmed läti “emadest” on fabritseeritud lihtsalt ärkamisaja ilutsevas romantikas. On ju teada, kuidas Allunans oma artiklite ja Auseklis oma luuletusiga löid läti pseudoolümpi — viimase luuletused otse kubisevad igasugu fantaseeritud jumalaist ja “emadest”, nõndasama ka ta kaasaja ja järgnevate põlvete laulikud dekoreerivad nendega sageli oma isamaalisi värsikesi. Mis ime siis, et sellised pseudomütoloogilised nimed rahvapärastusid lõpuks niivõrd, et pääsesid suures mineviku idealiseerimise tuhinas otsaga rahva enda poolt üleskirjutet dainadessegi. Šmit (LM 86) mainib mitme matrooni nime, keda ta peab falsifikatsiooniks, ühe matrooni, ja nimelt nurmeema, autorit ta tunneb isegi nimepidi (LM 35, — see on laulik A. Pumpurs) (Aga ega laulikugi loodud “ema” pole põrmugi pahem kui ehtsate rahvalaulude quasi “ehtsad” emad. Esitagem huvipärast see laulukene:

Mulle endale õnneema mõrsjakese kasvatäs,
nurmeema, metsaema talle veimevakakese tegid.

LD 7729.). Ja juba dainade väljaandja, “isakene” Baron ise teeb kaheldes küsimismärgi üldtuttavas lindude pulma kirjeldavas laulus (LD 2686, 3. var.) esineva “loodusema” (dabas māte) taha, andes mõista, et ta seda ema ehtsaks ega rahvaomaseks ei pea. — Nõnda oleks põhjust väita pooltõed paradoksaalselt vastukaaluks Šmitile, et mitte enne venelaste ja sakslaste ristiusu Baltikumisse tungimist polnud läti matroonide õitseag, vaid pigem küll alles 19. aastasajal rahvusliku ärkamise ja minevikus ilutsemise hooajal, kus puistati oht-rasti sädelevat sõnatuid ja luulelisi meelegjutusrakeete.

Kokkuvõttes jõuame siis läti matroonide küsimuses prof. Šmiti seisukohast tugevasti erinevale tulemusele: läti dainades esinevad “emad” oma enamikus on kas lihtsalt ilukeele

piltlikke figuure ilma sügavama mütoloogilise tähenduseta, osalt isegi alles 19. sajandi rahvusliku tuhina kunstlikke sünnitusi, või aga katoliku pühimuste ja eestkätt just Maarja mõjutet kujusid; võimalik sellekõrval on ka ajajooksul üha enam lätistund liivi rahva haldjate maailma kaudne seginemine ja sulamine läti usundisse, kuid see iseendast ei õigusta veel oletada mingit matriarkaadi printsipi läänemeresoomlaste perekonnaelus, mida võidakse tõestada vast alles muude kaaluvamate andmete põhjal (Matriarkaadi printsipi meie esivanemate perekonnaelus näib pooldavat A. Kruusberg (Esiisade enneajalooline õigus), kuid sellevastu V. Voionmaa “Suomen karjalaisen heimon historia” (eriti pt. I ja V) näitab veenvalt, et läänemeresoomlasil, matriarkaadist ei ole juttugi, vaid valitseb täielikult patriarkaati.). Arusaamatusist hoidumiseks olgu rõhutat kohe, et selline tulemus puudutab ainult praeguses dainade repertuaaris esinevate matroonide enamikku., kaugeltki mitte läti haldjate probleemi kogu tema ulatuses, kusjuures pole põhjust kahelda, et ka üksikud matroonid, nagu näit. surnuteema, tuuleema, veeema resp. mereema, metsaema, maaema ja mõningad muud on täiesti ehtsad, rahvaomased ja põlvnevad paganusajast — just niisama nagu — jah— vastavad leedu ja muudegi naaberrahvaste loodushaldjad.

P. S. — Vahepeäl on ilmud Šmit'i mütoloogia teine trükk, kus autor isegi on löönd nähtavasti kahtlema oma otsuses ja püüab natukene pehmedada esimeses trükis kategooriliselt väljendat seisukohta: “Kuid Soome mütoloogia uurijad arvavad, et ka eestlaste man need “emad” osutuvad võrdlemisi nooreks nähtuseks. Nõnda siis matroonide kultuse algust tuleb meil otsida Liivimaa ürgasukate mant. Võime oletada, et Kristuse aegu Liivimaa suurema osa, kui mitte kogu Liivimaad, asustasid need aboriginid. Alles hilisemate aastasadade jooksul nemad (s.t. ürgsed elanikud) on suland vähehaaval eestlasisse, liivlasisse ja lätlasisse. Sellisel teel oleks nüüd küll kergesti seletetav see noor nähtus lätlaste ja eestlaste mütoloogias” (Šm, LM² 87). — Kuid kogu “aboriiginite” asjasse segamine tundub ometi otsituna ja vist kah üsna asjatuna, nagu püüti eelpool näidata läti matroonide olemuse selgitamisel: olgu kuidas on, aga läti matroonid üksi ei paku meile küllaldaselt usaldetavat baasi kogu selle kaunis kahtlase matriarkaadi-probleemi asetamiseks eelajalooliste läänemeresoomlaste või kes teab milliste Baltikumi esiasukate salapärasele foonile.